

UOT 17:37.01

29

GÜLSÜM KƏRİMOVA
 "Naxçıvan" Universiteti
 gulsumkerimova80@gmail.com

ATALAR SÖZLƏRİ DƏYƏRLİ ÖYÜD VASİTƏSİ KİMİ

Xalqımızın hikmət dünyasından xəbər verən atalar sözləri bir incidir. Xalq bunları yüzillər boyu yaratmış, yaşatmış, bu gün də yaşadır və yaradır. Mütəxəssislər haqlı olaraq bildirirlər ki, atalar sözləri ipə-sapa düzülməyən incilərdir. Eldən-elə, dildən-dilə keçərək gələcəyə doğru inamla addımlayır, həmişə də təzə-tərliyini saxlamaqdadır. Bəs atalar sözlərinin mahiyyəti nədir? Onların bu günə qədər yaşamasını və ümumişlək olmasını təmin edən xüsusiyyət hansıdır?

Məqalədə göstərilən sualların aydınlaşdırılmasına həsr olunmuş tədqiqatın nəticələri ümumi şəkildə izah olunur.

Açar sözlər: *Atalar sözləri, xalq, əxlaq, tərbiyə, öyüd*

Hər bir xalqın tarixi, mədəniyyəti, etnik xüsusiyyətləri, özünəməxsusluğu mühafizə edilməsinə, qorunub saxlanılmasına və nəsildən nəsilə ötürülməsinə görə, hər şeydən əvvəl, şifahi xalq yaradıcılığına, başqa sözlə, şifahi mədəni abidələrə borcludur. Xalqın sosial-mənəvi, əxlaqi-estetik görüşlərini özündə yaşadan ən zəngin şifahi mədəni abidələr isə atalar sözləridir. (1.s.12)

Bu problemlər ataların uzun sınaqlara əsaslanan fikirlərini, təcrübələrini öyüd, nəsihət kimi ifadə edən, qəlibləşmiş formada ifadə olunan mənimsənilmiş sözlərdir. Atalar sözləri, kim tərəfindən, nə zaman deyildiyi bilinmədiyindən anonimdir.

Atalar sözləri, forma cəhətdən digər yazı növlərinə görə fərqli xüsusiyyətlər daşıyır. Hekayələr, romanlar, şeirlər və bu kimi əsərlər bir çox cümlələrin və onların mənalarının birləşməsindən yaranır. Əksinə, atalar sözləri bir-iki cümlədən ibarətdir. Bütün duyğu və düşüncələr bu tək cümləyə sığdırılır. Bu cümlələr şəxsdən şəxslərə dəyişdirilmir. Xalqın ortaqlığıdır və xalq tərəfindən eyni şəkildə söylənir. Atalar sözləri müəyyən bir cəmiyyətin və ya bütün insanlığın həyat fəlsəfəsidir. İnsanlarda olan sevgi, qısqançlıq, egoizm, dostluq, düşmənçilik kimi duyğular universaldır. Bu səbəbdən, bu hissələri əks etdirən atalar sözləri də universal olaraq qəbul edilir. Dünyada bütün millətlər tərəfindən istifadə edilən atalar sözləri müqayisə edildikdə, bu atalar sözlərinin bir çoxunun eyni və ya oxşar olduğu müşahidə olunur. Atalar sözləri universal dəyərlər yanında ayrıca bir xalqa xas mədəni dəyərləri də əks etdirir. Məsələn, "Gözdən iraq olan, könlükdən iraq olar", "Dağ dağa qovuşmaz, insan insana qovuşar" kimi atalar sözləri universaldır. Atalar sözləri regiondan və istifadə olunan ölkədən asılı olaraq dəyişir. Türk millətlərində tarix ərzində əsgərlik və əkinçilik əhəmiyyətli olduğu üçün at, it, canavar, qoyun, silah və igidlik haqqında atalar sözləri çoxluq təşkil edir. Əksinə alman atalar sözlərində daha çox ayı, qartal kimi Almaniyanın simvolu halına gəlmiş mövzulara yer verilir. Bu

Məqalə tarixçəsi:

Göndərilib: 07.05.2019, qəbul edilib: 15.06.2019

səbəblərə görə, atalar sözləri universal və ictimaidir və bütün yaxşı və pis xüsusiyyətlərə aid ola bilər.

Atalar sözlərin xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi verilə bilər:

1. Xalqın düşüncəsini izah edir.
2. Millidir.
3. İnsanın ruhuna xitab edirlər.
4. İnanırdıcıdır.
5. Geniş xalq kütlələrinin əsrlərdən bəri keçirdiyi sınaqlardan və bu sınaqlardan ibarət düşüncələrdən doğulmuşlar.
6. Sadə sözlərdir, ifadələr aydındır.
7. Təbii hadisələrin baş verdiyini bildirirlər.
8. Əxlaq aşırlar, əxlaqlı olmağı öyrədirlər.
9. Bir və ya iki cümlədən ibarətdir.
10. Bir çoxunda məcaz vardır.
11. Atalar sözlərində söz sənətləri vardır.
12. Sözlərin yerləri dəyişdirilməz. Dəyişdirildiyi vaxt fərqli mənalar ortaya çıxa bilər.
13. Sınanmış sözlər olduğu üçün doğruluğu hər kəs tərəfindən qəbul edilir.

Aşağıdakı atalar sözlərinə nəzər salaq

Əbanın qədri yağışda bilinir.

Bir şeyin dəyəri, ancaq ona çox ehtiyac duyulduğu zaman ortaya çıxar.

Çobanın yağı çox olarsa çarığına yaxar

Vəli, amma ağılsız və hesabsız adam, malını lazımsız yerlərə xərcləyər, tələf edər.

Ac adama doqquz yorğan örtüblər , yənə yata bilməmiş

Ac olan adamın yeməkdən başqa heç nə qamın doyuzdurmaz.

Barabanın səsi uzaqdan xoş gəlir.

İçindəkilərə heç zövq verməyən, onları narahat edən kimi işlər vardır ki uzaqda olanlara asan, xoş gəlir. Nə zaman ki işin içinə girərlər, həmin vaxt həqiqəti görüb yanıldıqlarını başa düşərlər.

Nümunələrdəki atalar sözləri və verilən izahlardan da görünür ki, atalar sözləri təcrübələrdən keçib öyüd, nasihat və müdrikliyi özündə birləşdirərkən insanı məyus etməyən doğru yola istiqamətləndirir.

Bəs atalar sözü nədir? Bu suala cavab çoxdur, bu barədə istənilən qədər söz deyilmişdir. Məsələn, Səməd Vurğun deyirdi ki, atalar sözlünün hər biri bir dastandır! Bəxtiyar Vahabzadə atalar sözü barədə belə demişdir:

Atalar sözləri öyüddür biza,
Yüz illər, min illər deyiləcəkdir.

Xalqımızın bizə miras buraxdığı atalar sözləri tarixin hər nöqtəsində öz yerini qoruyaraq günümüzə qədər gəlib çatmış və bu gün də qoruyur və gündü-gündən zənginləşir. Oğuznamə, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Divanı lügət-it – Türk” əsərində və digər kitab nümunələrində ifadə olunan atalar sözləri xalqımızın zəngin dünyagörüşünü, ağıl və zakasını, yüksək əqidəsini bizə təmizləyər çatdırır. Əcdadların gələcək nəsillərə ən böyük mənəvi yadigarları atalar sözlərində toplanmışdır.

Xalq yaradıcılığının ən çox yayılmış nümunələri atalar sözləridir. Cəmiyyət həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, atalar sözlərində əks olunmasın. Xalqın həyat fəlsəfəsinin dərinliyini qeyri-adi bir təmizlə ifadə edən atalar sözlərini Şərq xalqları «ibrətəməz söz», «hikmətli söz», «qanadlı söz», «hakimənə söz», «sözlərin sultanı», «söz mirvarisi», «ipa sapa düzülməmiş incilər», «dil-gülzarı», «qızıl söz», «tərbiyəvi söz» kimi qiymətləndirilir. Türk xalqlarının möhtəşəm əbidlərindən olan «Oğuznamədə» professor Səməd Əlizadə öndə atalar sözlərini belə təqdim edir:

«Atalar sözləri bugünkü oxucuya nə verir, hər bir pəremik vahidin ən qiymətli cəhəti nədədir: yığcamlığında, nəsitəməz ruhunda, obrazlılığında, ahangindəmi və ya dərin ictimai-fəlsəfi məzmununda? Əlbəttə, bu xüsusiyyətlərin ideal vəhdətinə!

Atalar sözü və məsəllər xalqın tarixən sınaqdan çıxardığı həyat müşahidələrinin bədii ifadəsidir. Formaca kiçik, lakin zəngin məzmun çalarına malik olan bu janrın özünəməxsus tələbləri var. Atalar sözlündə hökm qəti şəklidə təsdiqlənir.

Xalqımızın hikmət dünyasından xəbər verən atalar sözləri bir incidir. Xalq bunları yüzillər boyu yaratmış, yaşatmış, bu gün də yaşadır və yaradır. Mütəxəssislər haqlı olaraq bildirirlər ki, atalar sözləri ipə-sapa düzülməyən incilərdir. Eldən-ələ, dildən-dilə keçərək gələcəyə doğru inamla addımlayır, həmişə də təzə-tərliyini saxlamaqdadır.

Alimlərimizin yazdıqlarına görə (2.səh.5) atalar sözü «həyatın müxtəlif məsələlərinə aid ibarətəməz məzmunlu qısa kəlam, hikmətli sözlər», «xalq müdrikliyinin ümumiləşdirilmiş bədii ifadəsi», «xalqın düşüncəsi», «yaxud xalq müdrikliyini, xalq zəka və düşüncəsini, xalqın həyatı təcrübələrinin nəticələrini», başqa sözlə «xalqın ümumiləşdirilmiş təcrübəsini əks etdirən», «xalq dünyagörüşünü, onun əməli həyat fəlsəfəsinin xülasəsi, qısa və dolğun, yığcam və mənalı bir şəkildə, aforizmlər halında ifadəsi», « ictimai tarixi həqiqətlərin bədii ifadəsindən ibarət olan, son dərəcə yığcam, konkret, hakimənə aforistik ifadələr »-dir. Belə tələblərə eyni dərəcədə cavab verən aşağıdakı iki ifadədən biri – «Paslı dəmirədən qılinc olmaz» ifadəsi atalar sözlüdü, amma digəri – misal üçün, «Dünyünlü ağacdan oxlov olmaz» ifadəsi atalar sözü deyildir. Onu yazan özlükdən qondarib çıxartmışdır. Amma yenədə gəlin bu məsələni təhlil edək.

«Paslı dəmirədən qılinc olmaz» – ifadəsində hökmələ yanaşı (dəmir paslıdırsa onu itiləmək, döyüb qılinc düzəltmək olmaz, o kəsməz), bir məcaz da vardır (bir iş uzun müddət görülməzsə, bir adam uzun müddət hərəkətdən qalarsa, ondan istifadə etmək mümkün olmur).

«Dünyünlü ağacdan oxlov olmaz» - ifadəsində isə məcaz yoxdur və«ya çox zəifdir, qurmadır. Ona görə də bu ifadə atalar sözü deyil.

Odur ki, atalar sözlünə istər bədii sənət baxımından, istərsə də«sırf elmi» cəhətdən verilmis təyinatların tədqiqi az faydalıdır. Əbdülqasım Hüseynzadə bu məsələni müasir filologiya baxımından bu cür araşdırıb izah etmişdir:

Beləliklə üç hadisə: adamın «öz sözü» (səhbədə), «özgə sözü» (şayiədə), «el sözü» (folklor) üzə çıxar. Bunlar sanki 3 ardıcıl pillə təşkil edir. Şöyləm sifə kiminə öz sözü «fəxr» sözləndə səhbət vaxtı yaranmış, sonralar şayiə (xəbər) yolu ilə özgə sözü şəklində yayılmış, nəticədə el sözü şəklində folklorumza daxil olaraq maddiləşmişdir. Atalar demişkən : Bir ağızdan çıxan söz min ağıza yayılır; Söz sahibi ölər, söz qalar.

Atalar sözləri özündə keçmiş ehtiva etməklə məhdudlaşmış; o, həm də xalqın bugünkü canlı səsi, çağırışıdır. Xalq bu gün zəruri, sabah isə gərəkli olanı qoruyub saxlayır. Keçmişdə olanları əhatə etsədə, atalar sözləri bu günün və gələcəyin tələbləri baxımından əhəmiyyətlidir. Xalq atalar sözlərində ifadə olunmuş həqiqəti bugünkü idealına nə dərəcədə uyğun gəlib-gəlməməsi baxımından qiymətləndirir.

Atalar sözləri kollektiv təfəkkür məhsulu kimi bütün xalqın fikrini ifadə edir. Əlbəttə, hər hansı aforizm ilkin olaraq ayrıca bir şəxs tərəfindən söylənilir. Amma o, bütün xalqın fikrini ifadə etmirsə, atalar sözlünə çevrilir. Buna görə də sərəff ağılıyla söylənilmiş ifadə bəzən müəllifi aforizm kimi qalır, bəzən isə kollektiv təfəkkürün məhsulu olaraq atalar sözləri kimi yaşayır.

Atalar sözlü hər bir xalqın əcdadının, ulu babalarının, atalarının buğünkü nümayəndəsinə və gələcək xələflərinə ünvanlanmış səsidir. Ümmiləşdirmə gücünə, yığcamlığına və obrazlı ifadə tərzinə, fikir tutumu, bədiyyatı və fəlsəfi dərinliyinə görə bir müdriklik xəzinəsi olan, neçə-neçə qəriyələr aşib-adlayaraq gündümtüzdək qorunub saxlanan və din-iman qədar siz tutulan bu milli təfəkkür inciləri məhz müqəddəs bilib tapınılan ulu əcdadların ruhuna ehtiram əlaməti olaraq da «atalar sözləri» adı ilə adlandırılmışdır. (3.s.113)

Cəmiyyət həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, atalar sözlərində əks olunmasın. Bəzən uzun-uzadı təsvir edilməli olan bu faktı, hadisəni yığcam, lakonik, aid olduğu mahiyyəti tam əks etdirən bir atalar sözlü ilə çatdırmaq mümkündür. Xalq aydın dərk edir ki, şifahi yayılan, yaşadılan hər hansı məlumat ağızdan-ağıza keçdiyi vaxtda variantlı ola bilər. Lakin elə həyatı həqiqətlər vardır ki, onların mahiyyəti çox gec dəyişir və ya sabit qalır. Həmin həqiqət uzun müddət yoxlanılır, təfəkkür süzgəcindən keçirilir və atalar sözlü şəklində ortaya qoyulur. Qısa olduğundan, inkaredilməz həqiqəti əks etdiyi vaxtdan, xalqın gündəlik həyatı ilə səsələdiyi vaxtdan onlar uzun müddət yadda qalır və çox böyük tərbiyəvi imkanlara malik olur.

Milli məniyi, xalqın kimliyini, mədəni qüdrətini, fikir qıvrıqlığını, cəvkiyyini, bəşəri sərbəliyi özündə əks etdirən bu zəngin mədəni irs müxtəlif elmlər tərəfindən araşdırılır. Atalar sözləri fəlsəfə, sosiologiya, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, etnoqrafiya, psixologiya kimi elmlərin tədqiqat obyektinə ola bilər. Bu elmlər arasında pedaqogikanın, xüsusilə etnopedaqogikanın da özünəməxsus yeri vardır.

Atalar sözlərindən ta qədimdən pedaqoji vasitə kimi istifadə olunmuşdur, onların əsas məqsədi də insanlarda bu və ya digər keyfiyyəti tərbiyə etməkdir. Onlar bir tərəfdən, pedaqoji ideyaların potensial şəklində mövcud olduğu imkanlardır, digər tərəfdən, tərbiyəvi təsir vasitələridir. Atalar sözləri həm də öyrədici funksiyaları yerinə yetirir: xalq təsəvvürlərinə uyğun olaraq pedaqoji təsir metod və vasitələrini özündə əks etdirir; şəxsiyyətin formalaşması məqsədlərinə müsbət və mənfə təsirləri xarakterizə edir; tərbiyə, özlüntərbiyə və yenidəntərbiyə məqsədləri daşıyır; öz övladının tərbiyəsinə bigana olan valideynləri qınayır və s.

ƏDƏBİYYAT

1. İ.Əliyev(2014)“Divanlu lüğət-it – Türk” də atalar sözləri. Bakı “Avropa” nəşriyyatı
2. İ.Əliyev(2009). Azərbaycan etnopedaqogikası-BAKİ 2009 “Elm və Təhsil” nəşriyyatı

3. Əbülbqasım Hüseyinzadə -Bakı 1981

4. Aksoy, Ö. Asım (1988), Atasözleri Sözlüğü, İnkılap yay., Ankara.

РЕЗЮМЕ

ГЮЛЬСЮМ КЕРИМОВА

ПОСЛОВИЦЫ КАК ВАЖНОЕ СРЕДСТВО НАСТАВЛЕНИЯ

Пословицы, которые рассказывают миру о мудрости нашего народа, являются жемчужиной. Наров создавал их на протяжении сотен лет, давал им жизнь, и сегодня продолжает творить и создавать их. Эксперты обосновывают тот факт, что асловицы - это жемчужины не нанизанные на нить. Они с уверенностью передаются от поколения к поколению, и не теряют свою свежесть. В чем же скрвт смысл пословиц? Какая особенность обеспечивает их выживание и общепосребляемость?

Результаты исследования по уточнению представленных в статье вопросов подробно разъясняются в статье.

Ключевые слова: пословицы, народ, нравственность, воспитание, наставление

SUMMARY

GULSUM KERIMOVA

PROVERBS AS THE MOST IMPORTANT MEAN OF ADMONITION

Proverbs that tell the world about the wisdom of our people are the pearl. The people created them for hundreds of years, gave them life, and today continues to store and create them. Experts substantiate the fact that proverbs are pearls that are not strung on a thread. They are passed with confidence from generation to generation, and do not lose their freshness. What is the meaning of proverbs? What feature ensures their survival and usability?

The results of the study to clarify the issues presented in the article are explained in detail in the article.

Keywords: proverbs, people, morality, education, admonition

(Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor İ.Əliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

